

Sergej Lebedev

Sovjetunionen ockuperade Östeuropa och kallade det för ”befrielse” – Ryssland upprepar brottet i Ukraina

Från *The Guardian* 19 maj 2025. Översättning: Jan Czajkowski

[*Lebedev* är en rysk författare och journalist. Flera av hans romaner finns på svenska, däribland: *Vid glömskans rand* (2017), *Fallet Jurij Dmitrijev* (2018), *Debutant* (2021), *Augustimänniskor* (2022) och *Den vita damen* (2025)]

Vi får ofta höra att det är Rysslands oförmåga eller ovilja att ta itu med det förflutnas brott som har lett till återkomsten av det tyranni och den militära aggression som vi ser idag. Ett sådant narrativ fokuserar vanligen bara på Sovjetunionens interna handlingar – tvångskollektivering, den stora terrorn på 1930-talet, Gulag-systemet och så vidare. Vissa av dessa saker erkändes nominellt som brott, men inga försök gjordes att ställa förövarna till svars. Rysslands perestrojka-demokrater var i allmänhet motståndare till att dra de ansvariga inför rätta.

Det politiskt mest känsliga sovjetiska brottet utelämnas dock nästan alltid från diskussionen. Och Rysslands oförmåga att ta itu med just detta brott är mycket farligare och påverkar många nationers öde.

Detta brott är Sovjetunionens ockupation av Central- och Östeuropa, som varade i årtionden och resulterade i många döda och arresterade, ödeläggelse av det sociala och kulturella livet och förvägrande av frihet. Orättvisan var ofantlig.

Interna sovjetiska brott, som förblev ostraffade, erkändes åtminstone juridiskt och offren återupprättades. Men den externa aggressionen och ockupationspolitiken berördes inte. Inte ens ryska dissidenter och liberaler vågade ta upp frågan.

Därför finns det, när det gäller Central- och Östeuropa, två begrepp kring minne och historia som normalt inte kan samexistera, som kolliderar och motsäger varandra. De är helt motsatta och kan inte förenas genom diplomati – sovjetisk befrielse kontra sovjetisk ockupation.

Det var först när sovjetiska trupper slutligen drog sig tillbaka från Öst- och Centraleuropa 45 år efter andra världskrigets slut som den verkliga befrielsen kom, när Sovjetunionen kollapsade och de ockuperade nationerna fann sin väg till självständighet. Men det var lättare att återupprätta eller etablera statsmakten och självständigheten än att uppnå suveränitet när det gäller det historiska minnet.

Den positiva bilden av Sovjetunionen under dess sista dagar, och de stora förhoppningarna som fanns då, skyddade Moskva från allvarlig kritik och anklagelser kring ockupationen av Östeuropa. Denna återhållsamhet var resultatet av ett överdrivet förtroende eller kanske bara en försiktig pragmatism – en önskan att inte irritera Moskva och undergräva dess välvilja, att inte förnedra förlorarna i det kalla kriget för mycket. Men det viktigaste skyddet som Moskva åtnjöt var naturligtvis baserat på dess status som segrare över nazismen.

Ryssland, som självutnämnd efterträdare till Sovjetunionen, har byggt sin internationella politiska profil på den sovjetiska befrielsemyten, som ger moraliskt kapital och föreskriver att de tidigare ockuperade territorierna står i tacksamhetsskuld för sin ”befrielse” från nazismen.

Det stämmer att de sovjetiska förlusterna var verkliga. Och ändå är det verkligen tragiskt att dessa förluster hjälpte till att underkuv nationer som längtade efter frihet och ersatte en

diktatur med en annan. Den sovjetiske soldaten, som hedras med statyer som fortfarande präglar landskapet från Berlin till Sofia, var ingen befriare. Han var en förtryckare. Och ingen blodspillan från sovjetmedborgarnas sida för att besegra nazisterna kan ursäktas deras egen roll som ockupanter.

Det är ingen slump att man var ovilliga att ens erkänna Molotov-Ribbentrop-paktens existens. I det moderna Ryssland är det brottsligt att peka på likheter mellan Sovjetunionens och nazisternas roller. 1939-1940 ockuperade Sovjetunionen Litauen, Lettland och Estland samt delar av Polen, Finland och Rumänien.¹ Under 22 månader var Sovjetunionen en trogen allierad till Nazityskland. Denna första våg av sovjetisk ockupation kan på intet sätt maskeras som en ”kamp mot nazismen” – den avslöjade Sovjets verkliga avsikter. Det som senare följde var i själva verket en geografiskt utvidgad upprepade ockupation. Detta var ett separat mål för kriget, som inte nödvändigtvis hade något samband med strävan att besegra nazisterna.

Tyvärr har förståelsen av den sovjetiska ockupationen som ett brott inte kommit att bli en väsentlig del av den moderna europeiska historien. Den är geografiskt begränsad till östra Europa, diffust och otillräckligt beskriven. Den utgör en del av enskilda nationers historia, men utgör inte ett kraftfullt internationellt narrativ som delas av hela kontinenten. Ändå har det en djupgående inverkan på det moderna europeiska livet och är avgörande för Europas säkerhet. Endast när man fullt ut förstår grymheten och konsekvenserna av den sovjetiska ockupationen kan man förstå Rysslands närmaste grannars oro, deras historiskt grundade rädsla och deras behov av säkerhet.

De östra regionerna i Ukraina är nu ockuperade av ryska trupper. För första gången sedan 1989 står stora delar av den europeiska kontinenten, där miljontals människor bor, under kontroll av en invaderande stat, men det verkar som om alltför många européer redan har glömt vad en ockupation innebär.

Ryskt medborgarskap påtvingas med våld. I själva verket är detta ett program för massfördrivning, eftersom de som inte går med på detta kommer att behandlas som utlänningar och tvingas lämna landet. Ryssland följer samma väg som Sovjetunionen gjorde, till exempel i förhållande till de baltiska staterna, med målet att russifiera den erövrade regionen, omforma dess nationella sammansättning och göra den till en del av sin stat.

Egendom konfiskeras och omfördelas. ”Bosättare” förs in för att bygga upp ryggraden för ockupationsregimen. Minnespolitiken vänds upp och ned, monument som markerar sovjetiska brott försvinner, gator får tillbaka sina sovjetiska namn som en symbol för rysk dominans. Allt detta är en del av ett angrepp på den nationella identiteten, ett försök att utplåna den.

De ryska säkerhetstjänsterna använder sig i stor utsträckning av filtreringsteknik, och alla som anses politiskt opålitliga kan fängslas. Grym tortyr och sexualiserat våld är utbrett. Ukrainska krigsfångar som frigivits från fångenskap rapporterar samstämmigt om tortyr, övergrepp och avsiktlig undernäring som syftar till att bryta ner dem fysiskt och psykiskt.

Alla som känner till historien bakom järnridån känner genast igen mönstret. Allt detta var en grym verklighet för Polen och Litauen, Östtyskland och Rumänien och andra. Massdeportationer, säkerhetspolisens brutala styre, berövande av egendom och medborgerliga rättigheter... men det utvecklades aldrig till ett verkligt stigma för Sovjetunionen eller dagens Ryssland. Det blev aldrig något som man som nation skäms över, något som kräver rättvisa och straff, erkännande och försoning.

¹ Detta i enlighet med avtalet med nazisterna. Se [Samarbetet Stalin-Hitler. Om Molotov-Ribbentrop-pakten och dess följder](#) av Jean-Jacques Marie.

Och det är där vi befinner oss nu – ockupanten är tillbaka. Och ockupanten för krig precis som Sovjet gjorde.

Vladimir Putins armé har en grym fördel jämfört med västerländska arméer, vilka har gjort omfattande investeringar som syftar till att hålla sin personal utom fara. Den ryska armén kan klara förluster som skulle vara helt oacceptabla för vilket västerländskt land som helst. Men den är också tekniskt tillräckligt avancerad för att kunna motverka västerländsk militär teknik.

Västerländsk vetenskap var först med drönarkrigföring, för att minimera truppernas inblandning på marken och använda maskiner för nya uppgifter. Putins armé använder visserligen också riktiga drönare, men ”drönariserar” även människor. Den har förvandlat soldater till utbytbara engångsenheter.

Med Rysslands fullskaliga invasion har vi gått in i en era av global moralisk klimatförändring. Precis som en jordbävning kan få återverkningar över hela världen, eller ett enda vulkanutbrott kan förorena luften över flera kontinenter, förändrar Rysslands aggression det politiska klimatet över hela världen.

Detta är en annan mycket verklig, men ännu inte helt genomskådad, konsekvens av kriget. Det är kanske den mest omfattande av alla konsekvenser. Med tusentals soldater som skickats in i strid och som dödas av ukrainare som försvarar sig, får Putin inte bara några bitar av ukrainskt territorium – han urholkar det politiska landskapet över hela världen, rubbar allianser, uttömmar tålamodet hos väljarna i NATO-länderna och drar ner oss i den moraliska relativismens helvete.

Vad kan man göra åt det?

Västra och sydvästra Europa, som aldrig har upplevt sovjetisk ockupation, måste nu lyssna på dem som själva har upplevt den.

Det är svårt att säga om Ryssland kommer att ställas till svars för sina brott mot Ukraina inom en snar framtid. Men för att överhuvudtaget kunna bygga en framtid, en verklig framtid, är det av största vikt att utveckla en kulturell och historisk förståelse som motverkar Rysslands försök att splittra och härska.

På initiativ av Václav Havel, Joachim Gauck och andra framstående före detta dissidenter är den 23 augusti, dagen då Molotov-Ribbentrop-pakten undertecknades, Europeisk minnesdag stalinismens och nazismens offer. Förståelsen för denna dags betydelse kan och bör fördjupas så att den omfattar ett bredare perspektiv på den ryska imperialismen, som var en del av den sovjetkommunistiska politiken, men som har överlevt den.

Vi måste göra denna dag till ett fokus för en långsiktig och samordnad minnespolitik för att stärka befintliga institutioner som ENRS – European Network Remembrance and Solidarity², som främst omfattar östeuropeiska länder. Vi måste också bygga nya institutioner som sträcker sig över kontinenterna, för att motverka både vänster- och högerretorik som fortsätter att ursäktas Ryssland.

Sovjetunionen kollapsade eftersom dess artificiella enhet upprätthölls med våld och förtryck. EU:s beständighet är beroende av att dess frivilliga enhet består. Men enhet är inte en självklarhet. Den är ett resultat av ömsesidig kunskap och medkänsla, av många kulturella broar som förbinder människor.

Det är dags att börja bygga.

² Bildades 2005. Se [European Network Remembrance and Solidarity](#) (eng. Wikipedia) för mer info.